

KÖNYVHUZAMOK

Domokos Zsófia

SZOROSRA FÜZÖTT DETEKTÍVREGÉNY – KÉNYELMES SZOCIOGRÁFIA

BÖSZÖRMÉNYI GYULA: *AMBRÓZY BÁRÓ ESETEI I–IV.*

SZEGED, KÖNYVMOLYKÉPZŐ KIADÓ, 2014–2017.

SZÉCSI NOÉMI – GÉRA ELEONÓRA: *A BUDAPESTI ÚRINŐ
MAGÁNÉLETE (1860–1914).* BUDAPEST, EURÓPA, 2016.

Ambrózy báró eseteit olvasva a legkülönösebb befogadói tapasztalat, hogy a magát sorozatcímével detektívtörténetként, az egyes részek címeivel (kiemelten a harmadikkal: *Ármány és kézfogó*, illetve a negyedikkel: *Nász és téboly*) és a borítókkal lektűrszerű-romantikus könyvként kínáló regényfolyam gazdagon lábjegyzetelt. A XIX–XX. századfordulós Budapesten játszódó történetekhez fűzött magyarázatok a lapokon feltűnő szereplőkről bizonyítják, hogy azok tényleg éltek, vagy nyelvi kérdésekben igazítanak el, esetleg a korabeli tárgyi kultúráról, például ruhadarabokról tájékoztatnak. Ez a sajátos hatású gyakorlat az amúgy dinamikus történetmeséléséről ismert műfajt erőteljesen a szociográfia irányába mozdítja. A – már az elején érdemes leszögezni – magukkal ragadó Ambrózy-könyvek párhuzamaként ezért kínálkozik a Szécsi–Géra-szerzőpáros kötete, mely térben és időben érintkezik a regényekkel, számos közös szereplőről szól, de explicite tudományos igénnyel közelít a kiegészítés és az első világháború kirobbanása közötti időszak budapesti asszonyainak életmódjához. Megerősíti a recenzenst a munka elején még relatíve „ártatlan”-tudatlan témaválasztásának indokoltságában, hogy a két könyv, mint az utánaolvasás kideríti, vállaltan kapcsolatban áll egymással. Együtt tanulságos és szórakoztató krónikáját adják az Osztrák–Magyar Monarchia békebeliként – és „hamis mázzal” bevon-

va (l. Böszörményi Gyula interjúját a *Librariuson*: „*A Trianon előtti Magyarországot hamis máz takarja*”, 2017. dec. 17., letöltve: 2018. ápr. 8.), a női szempontot illetően „torz művelődéstörténeti képben” (Szécsi Noémi véleménye a *Könyvjelző* 2015. decemberi számában) megjelenített éveiről.

Hatásvadász módon azt mondhatni, a nők által valószínűleg immár végleg levetett kényelmetlen ruhadarab, a halcsontos fűző az egyik szerves kapcsolódási pont a könyvek között. Az Ambrózy-kötetek szerzője bevallottan sok kérdésben tájékozódott ugyanis Szécsi Noémi író blogjáról, mely a fenti viseleti darab nevét kapta (<http://halcsontosfuzo.reblog.hu/>). És amely kiindulópontjául szolgált *A budapesti úrinő magánélete* megírásának, tájékozott szakember, Géra Eleonóra, az ELTE BTK Művelődéstörténeti tanszékének docense társszerzőségével, a blogon felvetett témák rendszeres (a két nagy rész, a magánélet és a nyilvános szféra vizsgálata, további alfejezetekre tagolódnak), számtalan forrás bevonására alapozó tárgyalásával. Nem cél itt az internetes oldal címéről spekulálni, de könnyen adódik a magyarázat, hogy a fűző a női világ minden sajátosságának, a nők megítélésének és társadalmi létük minden paradoxonának (egyetlen, közhelyet tartalmazó ellentéppárral élve: szép, de lélegzetelállítóan kényelmetlen) frappáns metaforájaként adja magát. Analóg lehet a párbajképes férfi eszméjével a „fűzőképes” nőé, illetve tekinthető a Szécsi–Géra-kötet címében szereplő „úrinő” megfelelőjének is: hiszen (paraszti származású) cseléd vagy más, lenézett etnikumú nő tipikusan nem fűzi magát.

Regényes példa erre, hogy Hangay Emília, azaz Mili kisasszony, marosvásárhelyi polgárleány, aki a címszereplő Ambrózy báró kotnyeles, de egyre ügyesebb társa lesz a négy kötetten át, saját családját érintő sötét ügyek felderítésében is, amikor a nyomozás érdekében énekes-táncos cigánylánynak öltözik, egy cigánylány segítségével, akkor toalettjének darabjai között szó sem esik erről a decens darabról (III/497). Ahogy akkor is nélkülözi, amikor veszélyes, nők számára pedig a kor felfogásában teljességgel elképzelhetetlen nyomozói munkára indul. Az ő egyes szám első személyű elbeszélésében játszódnak le a csavaros események, mondhatni tehát, hogy női szempontja értelmezi és tárja az olvasók elé a címszereplő ifjú „magánzó detektív”, a századfordulós Budapest és a bűnesetek világát. Alig több játéknál, de talán említésre érdemes, hogy tulajdonképpen az úri osztály női viseletéhez igazodó habitusa, magyarán: az, hogy visel fűzőt, óvja meg az életét a balesetben, amikor Ambrózy Richárd konflisának kerekéi elé zuhan (I/56). Így fonódnak össze a szálak, ez a szerencsés körülmény generálja a négy vaskos kötetnyi regényizgalmat.

Mely azonban nem csak a gonosztevők kockázatos lefüleléséből ered. A kötetek detektívtörténetre jellemző kellékeket és fordulatokat alkalmaznak: feltűnik a zseniális magánnyomozó és középszerű, sőt közönséges hivatásos kopó kettőse; a fejezetek, sőt egyes kötetek végén jellemző, cseppet talán túlzásba vitt, Umberto Eco által leírt „rátaposás a gázra”, tehát végek feszültségben-függőben hagyása. Sőt tudatosan ironizálnak ezek fölött az előképek fölött; lásd például a címszereplő báró kifakadását, a „valós nyomozói munka nem olyan, miként az (!) Sir Arthur Conan Doyle a regényeiben lefesti” (II/301) vagy Mili benyomását: az Ambrózy-villa „elhagyatottá válva kezdte egy skót kísértetkastély nyugtalan, idegborzoló tulajdonságait ölteni” (II/397). Ezeken túl beépítik a szerelmi és nevelődési tárgyú elbeszélések sajátos eszközeit, cselekményvezetési módjait is. Ennél a többféle tekintésnél azonban talán még érdekesebb az a már említett mondhatni „enciklopédikus” igény, mellyel a korábrázolás felé fordulnak, számos, akár ingyencsésnek számító művelődéstörténeti érdekességet ábrázolva, a tudatos és talán éppen most „horogra akadó”, az úgymond történelmi regények ízére rákapó olvasók öröme. Ugyanaz a „hibrid” műfaji képlet jellemző itt tehát, mint amelyről egy recensens a Szécsi–Géra-kötet kapcsán találoán értekezik, egyként tekintve azt nőtörténeti kézikönyvnek, mikrohistóriának, a mindennapok történetének és többgenerációs családregegynek (l. Tóth Orsolya: *A budapesti úrinő lányai*. Jelenkor. net, 2016. dec. 14. Letöltve: 2018. ápr. 8.).

Utóbbi magyarázataként annyit, hogy egyes családi levéltárak női „szereplői” foghatók fel ilyen vissza-visszatérő figuráknak, akik az egyébként tematikus szempont mentén szerveződő anyagot úgymond narratív betétekkel egészítik ki. Az életmódtörténetekben tipikusabban alkalmazott források, így a sajtó vagy publikációk, például memoárok mellett épp a családi levelezésanyagok hasznosítása az egyik fontos értéke *A budapesti úrinő magánéletének*. A szerzők különös érdeme, hogy a missziliseket a tematikus csomópontok mentén olvassák és építik be gondolatmenetükbe, míg egy-egy, a Méhely vagy Schön hölgyektől származó irat a korabeli „cselédmizériákról”, fogamzásgátló módszerekről vagy lakberendezési tendenciákról egyaránt vallani tud. A kreatív olvasásuk eredménye az a sok, idézetformájú alcím, mely a korabeli szöveganyagból származik, és dinamikusan tagolja értekező prózájukat. Például: „Órzóangyal a paradicsomos káposzta fölött”; „Nehogy valaminek nézzenek benneteket”; „[a kékharisnyák] Mindig kékebbek lettek...”

Árnyalt, a szó legjobb értelmében érdekfeszítő részleteket feltáró, összefüggésekre rávilágító kötet áll össze Szécsi Noémi és Géra Eleonóra

kutatómunkája. Mely nagy léptékű, össztársadalmi méretű folyamatokat (így a női szavazati jog vagy egyetemi szintű képzésük kiharcolása) és apróbb sajátosságokat (honnan ered, hogy Szeged számít az „eredeti”, „magyaros” receptek lelőhelyének?) világít meg úgymond „kisemberek” példáján keresztül, e névum mellett természetesen hivatkozva a történelmi-művelődés-történeti munkákban eddig is szép számmal szereplő hírességek, így Jókai és a körülötte élt nők köre, előadóművésznők – Blaha Lujza, Fedák Sári, Jászai Mari – vagy írók, például Erdős Renée vagy Kaffka Margit eseteire. A rendszerint eddig is ismert elsők és láthatók, így Hugonnai Vilma orvosnő említése mellett a sok, velük érintkező, velük szinte egyszerre induló nő mozgalmának „húzóereje” lesz érthetőbbé a kötet olvastán, a kimagaslók mellett környezetük; a korabeli életmód valóban több dimenziót és szint nyer az alapos körüljárásnak köszönhetően.

Nagyon izgalmas ugyanakkor azt az „áttétet” figyelni, mely Böszörményi Gyula regénysorozatában végbemegy. A jelenség így foglalható össze: a szerző, explicit céljának megfelelően („Első pillanattól fogva tudtam, hogy nem elégszem meg a felszínes történetmeséléssel. Ha a századforduló korába utazom, akkor tényleg legyenek ott, vagyis a legapróbb epizód szereplők sem lehetnek mások, csakis valóban élt emberek” – l. az idézett interjú a *Librariusból*), egy, a szociográfia által számos aspektusában feltárt világhoz a megszólalásig hasonlót épít, tehetségesen alkalmazott irodalmi eszközökkel, miközben szükségét érzi ennek az amúgy is igen jól működő világnak a folyamatos alátámasztását. Vitatható, mennyiben szükséges ez a gyakorlat, még akkor is, ha a kötetek a Könyvmolyképző Kiadónál, A Vörös pöttyös könyvek sorozatban („élményt keresőknek – pont neked”) jelentek meg, egy olyan orgánumnál és kontextusban tehát, mely, a kiadó honlapja szerint, vállalt küldetésének tekinti „tenni azért, hogy gyermekeink visszatáljanak a könyvekhez”. Ezért is nagyon fontos e sorozatokra is komoly irodalomtudósi figyelmet fordítani. Kétségtelen, hogy az értetlenségre, egy-egy nyelvi vagy tárgyi elem idegenségére lapalji jegyzetben érkező azonnali, kézenfekvő válasz segítség lehet ezen az úton. Helyenként mégis zavaró ez a folyamatos második, reflektáló szólam – hiszen, a könyv érdemeként legyen mondva, fölöslegesnek is nevezhető.

A budapesti úrinő magánélete szerzői sem tartózkodnak egy-egy megjegyzés erejéig a szubjektív megnyilvánulásoktól. Így Gyulai Pál korszakos súlyú irodalomtörténészről: „befolyásos kritikuszámus” (407); „egy különösen ostoba recenzió” (411): ezek az apró szubverzív „nyelvbtlások” lazítják-tágítják jótékonyan a tudományos munka kereteit. A regényben második

én-elbeszélőt vagy értelmezőt építenek, aki következetesen megakasztja a belefeledkező olvasásmódot. Egy-egy különleges üzeneten („2016. július 14-én délután, miközben a fenti jelenetet írtam, elment egy igazi gróf – meghalt Esterházy Péter, korunk legnagyobb magyar írója, a barátom. Hát szer’usz, Péter, majd még valahol, valamikor, talán...” III/362) túl ezek a betekintések az írói műhelybe, megkerülhetőnek tűnnek.

A kérdés az, hogy az Ambrózy-sorozat kötetei a múltrol mesélés mely típusába tartoznak, az Eco (*Széljegyzetek A rózsza nevéhez*) rögzítette három közül: „kard és köpeny”-regények-e, tehát reális térben játszódó, e referencialitást ismert személyiségek felbukkanásával hitelesítő, de időben tetszőlegesen mozgatható eseménysorról szólnak-e? Avagy történelmi regényként működnek anélkül is, hogy ilyen „tekintélyérvekre” szükségük volna, hisz a szereplők mentalitása, tettei és a sajátosan a korra és térre jellemző körülmények félreérthetetlenül egyetlen irányba: egymásra mutatnak? A válasz valószínűleg az, hogy a sok rajongó olvasó remek történelmi regényt tarthat kézben, természetesen néhány „kard és köpeny”-elemmel kiegészítve, vagyis a szerzői igénnyel megformálva, hogy teremtett univerzumának hitelességét közönsége előtt bizonyítsa. Ez teszi egyébként hatásában helyenként „feszültté” – mintha, kissé képzavarosan mondva, decens, szoros fűzőt viselne. Ilyenek lehetnek a Mili találkozásai a már említett, legendás Jászai Marival vagy Széll Kálmán miniszterelnökkel, szoros barátsága a szintén a kor egyik női arcává váló Erdős Renée-vel, az, hogy az egyik bűnözőről kiderül: Kafka *Az átváltozásának* alapötletét ő sugallta. Szintén archetipikus történetem a címszereplő Richárd báró sziklaszilárd jelleme, férfias karaktere.

Ezeknél azonban sokkal finomabb, minden kétséget kizáróan hitelesítő eszközök inkább azok, mint egy-egy mellékszereplő a budapesti név- és lakcímjegyzékkel dokumentálható létezése (a szerző szavával: „valóságzilánk”), hogy Mili kisasszony a támadóját egy, a korban elengedhetetlen közép- és felsőosztálybeli lakáskiegészítő, egy Makart-csokor segítségével hatástalanítja (II/405); hogy társaságbeli elfogadottságának feltétele (kudarcos) bemutatkozása a férfiak által mintegy „vigaszdíj” kezdeményezett Női Kaszinó közönsége előtt (II/232); hogy Richárddal közös gyanúsítottjuk a korban divatos magnetizmus művelői közül kerül ki; vagy hogy nővére mentalitásában világosan felismerhetők az urbanitásról való gondolkodás sajátos XIX. század végi mintázatai. „Odakinn [Budapesten] szürke, komor, sáros és hideg téli délután honolt, amiről rögvést a hóval lepett, szűziesen fehér Marosvásárhely jutott eszébe, hát nyomban elfacsarodott

a szíve” (III/328). A bűnös nagyváros és a romlatlan vidék ellentéte a kor irodalmában nemcsak tematikus, hanem az ábrázolás lehetőségeiről vitázva esztétikai kérdéssé is vált. Ezt is nagyszerűen leképezi a sorozat például Mili ragaszkodása tárgyának megváltozásával, (egy toloncházban töltött éjszakán) a legsötétebb arcuataiban is megismert Budapest utáni vágyakozásában, az otthonos és biztonságos, de túlzottan csendes Marosvásárhellyel szemben.

Hogy ez a mintázat, a békés vidék vagy Erdély nosztalgikus, sőt egzotikus lát(tat)ása a legtudatosabb szólamban, a szereplő-narrátor Miliében is ott van („Engem azonban más fából /de még mennyire másból: az erdélyi Havasok viharos szeleket álló, hajlékony fenyőiből!/ faragtak” – I/288), az a Böszörményi-szövegek kicsit kevésbé sikerült jellemvonásaként említhető. Implicite ugyanerre a sémára utal például az erdélyi származású házzvezetőnő Terka asszony archaizáló, regionalizmusokban válogatás nélkül bővelkedő idiolektusa. (E nyelvváltozat sokkal tudatosabb pandant-jának tűnik a Szécsi-Géra-munkában is kiemelt sokszínű „pesti nyelv” kidolgozottsága, számtalan mellékszereplő szájába adva, a köteteket jellemző remek alakteremtés kiemelendő teljesítményeként, egyénítésük alkalmas eszközeként.) Mindez ellentmond ugyanis a jegyzetekben hangját hallható szerző gyakori „kikacsintásainak” vagy akár annak, hogy máskor meglepően modern, kvázi politikailag korrekt felismerések jellemzik a főszereplő lányt, például amikor a cigánysággal szembeni előítéletek tanult, levetközni oly nehéz, személyétől független voltával vigasztalja cigány barátnőjét (III/496). Az ehhez hasonló tudatos gesztusok annak az oly szükséges feltáró, elemző munkának az eredményei lehetnek, mely a Szécsi-Géra-szerzőpáros életmód- és mentalitástörténeti könyvét szülte.

Böszörményi Gyula Ambrózy-sorozata és *A budapesti úrinő magánélete* egymással szépen beszélgető két ábrázolása a századfordulós Budapestnek, az akkoriban egyre jobban központosodó magyar művelődés, annak szereplői, tendenciái gyűjtőhelyének. Más-más műfaji igénnyel lép fel a regényfolyam és az író-társadalomtörténész kettős tudományos munkája, de kölcsönösen közelednek egymás határai felé: az *Ambrózy báró esetei* a megírást megelőző alapos dokumentálódást rögzítő, „szabályosító” jegyzeteivel, saját műfaji mintái fölötti enyhe ironizálásával, a Szécsi-Géra-kötet pedig a szerzők preferenciáit villanásokra megmutató, a tudományosságot az észszé irányába lazító, személyes hangú értelmező fordulataival, bőséges szemelvényeivel a kortárs szépirodalomból. Együttesen hozzásegítenek ahhoz, hogy múltunk párbajozós, halcsontos fűzős korszeletét izgalmas részletei-ig menően megismerjük.